

Uticaj pandemije KOVID-19 na ekonomski razvoj

The impact of the COVID-19 pandemic on economic development

Aleksandra Vuković¹, Dejan Riznić^{2*}, Adrijana Jevtić³

¹Visoka železnička škola strukovnih studija, Z. Čelara 14, Beograd, Srbija /
Railway College of Applied Sciences, Z. Čelara 14, Belgrade, Serbia

^{2,3}Univerzitet u Beogradu, Tehnički fakultet Bor, Vojske Jugoslavije 12, Bor, Srbija /
University of Belgrade, Technical faculty in Bor, Vojske Jugoslavije 12, Bor, Serbia

*Autor za prepisku / Corresponding author

Rad primljen / Received: 06.08.2021, Rad prihvaćen / Accepted: 04.10.2021.

Sažetak: Nedavne promene u ekonomiji, društvu i prirodnoj sredini u svetu su toliko velike da prošlost više nije pouzdan vodič za budućnost. Klimatske promene to najviše ilustruju, a tokom 2020. godine ceo svet i svaki čovek se suočio i sa krizom sa velikim posledicama na život, ali i do globalne neizvesnosti i izazova kakvi nisu viđeni još od Drugog svetskog rata. Iako je pandemija COVID-19 prouzrokovala mnogo patnje mnogim porodicama u Srbiji i širom sveta, dovela je i do nekih nepredviđenih pozitivnih pojava, poput vedrog i čistog plavog neba u gusto naseljenim urbanim sredinama pa sve do nezapamćenog stepena inovacija i solidarnosti. Dok se bavimo oporavkom zdravstvenih sistema, možemo da ubrzamo napredak i ka održivom razvoju. Tu su dobri primeri, počev od e-trgovine pa do opšte pojave rada od kuće uz pomoć informacionih tehnologija i organizacije školovanja na daljinu. Da bismo mogli da identifikujemo i iznađemo nova rešenja, najpre treba da razumemo uticaj pandemije na ljude, institucije, poslovanje i životnu sredinu u kojoj živimo. Ova kriza ostavlja dubok trag i posledice na ekonomiju mnogih razorenih zemalja. Došli smo u situaciju da živimo u vremenu u kome su ne samo prirodne katastrofe, već i ovakva zdravstvena katastrofa normalna pojava, a posledice tih katastrofa su veće jer je teško obnoviti privredu u kratkom vremenskom periodu. Rad polazi od teze da se ovakvi problemi nisu smanjili; zapravo, oni su u porastu. Ovaj rad analizira podatke o razmerama COVID-19 pandemije u Srbiji, uz naglasak na usvojenim merama za prevazilaženje ove zdravstvene i ekonomske krize.

Cljučne reči: ekonomski efekti, pandemijska kriza, COVID-19, promene, privreda, održivi razvoj.

Abstract: The recent changes in the world's economy, society and the environment are so large that the past is no longer a reliable guide to the future. Climate change illustrates this the most, and, during the last year (2020), the whole world and each person faced a crisis with harm consequences for life. Also, global uncertainty and challenges have not been seen since the Second World War. Although the pandemic COVID-19 has caused a lot of suffering to many families in Serbia and around the world, it has led to some unforeseen positive phenomena such as, for instance, a clear blue sky in densely populated urban areas, and, an unprecedented degree of innovation and solidarity. As modern societies tend to recover their health systems, one can also accelerate progress toward sustainable development. There are good examples, starting from e-commerce to the general phenomenon of working from home with the help of technology and the organization of distance learning. In order to identify and find out new solutions, we need firstly to understand the impact of the pandemic on the people, institutions, businesses and the environment. This crisis leaves a deep footprint and consequences on the economy of many devastated countries. We have come to a situation where we live in a time in which not only natural disasters, but also health crises appear as a rule, and, the impacts of these unpredicted events are long-lasting; it is difficult to rebuild the economy in a short period of time. The initial assumption of this paper is that these problems have not decreased; in fact, they will increase. This paper deals with the data analysis of the COVID-19 in Serbia, highlighting adopted measures to overcome this health and economic crisis.

Keywords: economic effects, pandemic crisis, COVID-19, change, economy, sustainable development.

¹orcid.org/0000-0003-4864-2080, e-mail: dr.aleksandra.vukovic@gmail.com

²orcid.org/0000-0002-8213-2722, e-mail: driznic@tfbor.bg.ac.rs

³orcid.org/0000-0002-6870-5790, e-mail: ajevtic@tfbor.bg.ac.rs

UVOD / INTRODUCTION

Svet su poslednjih nekoliko decenija pogodile prirodne i klimatske promene koje su izazvale velike negativne posledice. One su prouzrokovale lančane šokove po prirodu i društvo, ispoljavajući štetne uticaje na zdravlje, kvalitet ishrane i opšti životni standard. Na osnovu svih ekonomskih, socijalnih, ekoloških i drugih posledica koje donose zdravstvene promene, neophodno je istražiti efekte koje ove promene ostavljaju na privredu i društvo.

Ovaj rad se bavi analizom zdravstvene vanredne situacije u Republici Srbiji sagledavanjem ekonomskih posledica, a sve u cilju povećanja svesti o potrebi brzog reagovanja. Zadatak rada je uočavanje veličine štete koju je ova zdravstvena kriza, izazvana kovidom 19, donela. Korišćena metodologija u pregledu i analizi ove procene obuhvata prikupljanje dostupnih sekundarnih informacija iz različitih izvora, u cilju dobijanja efekta koji je ova vanredna situacija ostavila na ekonomiju i životni standard. Istraživanje je sprovedeno na osnovu materijala Centra za istraživanje epidemiologija i zdravstvenih kriza i na osnovu statistike nacionalnog zavoda za statistiku (Republički zavod za statistiku Srbije, International Monetary Fund, World Economic Outlook Database, 2020; World Bank and OECD National Accounts data files).

Razvijanje strategija za upravljanje rizikom, u okviru konteksta zdravstvenih promena, zahteva niz pristupa i rešenja; počev od rešavanja rizika od krize na lokalnom nivou, koja zahteva pažnju usmerenu na mnogo šira pitanja, do strukturalnih mera obezbeđenja zaštite od kriza. Lokalnim nivoima vlasti je uglavnom teško da primene mere kao rezultat političkih i ekonomskih pritisaka za održivim ekonomskim razvojem. Ovakve zdravstvene krize tokom vremena stvaraju troškove, bilo direktno ili indirektno. Integracija lokalnog znanja sa dodatnim naučnim i tehničkim znanjima može poboljšati smanjenje rizika od ovakvih nepovoljnih ishoda, a podstiče i diskusiju o proaktivnim adaptivnim strategijama kako bi se iskoristili kapaciteti i resursi s kojima zajednica raspolaze (Durkalić i dr., 2015).

Pregled rizika efektivnog komuniciranja između lica koja donose odluke i lokalnog stanovništva, kao društvenog procesa, omogućava participativne pristupe, izgradnju odnosa i angažovanja informacija za upotrebu lokalnih stejkholdera. Lokalno učešće, kao sve važniji element za upravljanje lokalnim rizikom i adaptacijom, doprinosi osnaživanju najugroženijih i jačanju inovacija. Rešavanje ovih pitanja na lokalnom nivou od značaja je za razvoj bilo koje strategije. Zajednica treba da podržava lokalno učešće zasnovano na adaptaciji upravljanja rizikom zdravstvene krize (dostupnost ljudskog i finansijskog kapitala i potrebnih informacija), jer ovakve zdravstvene krize

imaju poražavajući efekat na prirodni, ekonomski i humani kapital, zbog ekonomskih gubitaka (smanjenje stope rasta BDP i ljudskih života).

Novi sistemski pristup ovakvim problemima mora da bude sposoban da deluje u dugom vremenskom periodu i da aktivno reaguje na sve promene na lokalnom, nacionalnom i regionalnom nivou. Ključni koncept koji treba da uključi novi pristup odnosi se na fleksibilnost sistema da brzo reaguje u vanrednoj situaciji. Nalazi ovde analiziranih istraživanja ukazuju da će svest o sve većem značaju zdravstvenih kriza morati da poraste budući da raste njihov uticaj na troškove života ljudi i ekonomski razvoj. Upravljanje krizama ovoga tipa i rizikom od njih mora da postane deo nezavisnog planiranja privrednog razvoja.

Izveštaji o upravljanju rizicima od ekstremnih događaja i kriza, kao i raniji poziv Ujedinjenih Nacija da se ubrza ostvarenje ciljeva održivog razvoja, postaju relevantniji više nego ikad. Čovečanstvu je neophodna zdravstvena sigurnost, unapređenje dobrobiti i jednakosti za sve, zeleni oporavak i jača otpornost društva i privrede na buduće potencijalne šokove i krize. UN su u odgovoru na globalnu krizu izazvanu kovidom 19 angažovale svoj puni kapacitet u svim zemljama, sa fokusom i na socio-ekonomski odgovor. Njihova procena pruža detaljan prikaz uticaja COVID-19 na ključne perspektive ekonomskog i humanog razvoja: zdravstvo, socijalnu zaštitu, radna mesta i privredu, makroekonomsku stabilnost, upravljanje i otpornost na klimatske promene, i zaštitu životne sredine (Riznić i dr., 2013).

Kriza je izazvala smanjenje bruto domaćeg proizvoda (BDP) u poređenju sa istim periodom prethodne godine. Tokom 2020. godine izgubljeno je ukupno 94.100 radnih mesta (RZS, 2020). Reagujući na krizu preduzeća su otpustila veliki broj radnika da obezbede sredstva i da izdrže prvu fazu krize, a ako se kriza nastavi još radnih mesta bilo bi u opasnosti. Domaćinstva su se izborila tokom krize koristeći različite strategije i zahvaljujući podršci zajednice, ali nije jasno koliko dugo mogu da se oslone na te rezerve. Uprkos mnogim negativnim posledicama krize, lokalne zajednice, privredni subjekti i organizacije civilnog društva pokazali su veliku volju da se uključe i pomognu privredi i društvu.

1. PRIKAZ STANJA U SRBIJI KROZ SOCIO-EKONOMSKI IZVEŠTAJ UN / OVERVIEW OF THE SITUATION IN SERBIA THROUGH THE UN SOCIO-ECONOMIC REPORT

Izveštaj pokazuje da je Vlada Republike Srbije pružila dobar i pravovremen odgovor na prvi udar kovida 19. Analiza procene socio-ekonomskog uticaja (SEIA, 2020) bavi se zdravstvom, socijalnom zaštitom, zapošljavanjem i malim i srednjim predu-

zećima, makroekonomijom i multilateralnom saradnjom, upravom i otpornošću zajednice. Rezultat je opšteg, zajedničkog napora agencija i programa UN, Vlade Srbije i predstavnika poslovne zajednice i civilnog društva. Koristi se u okviru sistema UN i šire za utvrđivanje i predlaganje kratkoročnih i dugoročnih rešenja za oporavak, u cilju unapređenja dobrobiti građana sa fokusom na najugroženije grupe i one koji su u riziku da budu zapostavljeni.

Zaključak je da ubuduće moramo više da koristimo digitalna rešenja kako bi smo ojačali društveni kapital i izgradili otpornost zdravstvenog sistema i ekonomije, putem servisa kao što su e-zdravlje i e-trgovina. Upotreba inovativnih digitalnih alata može pomoći da se izgradi transparentnost u procesu odlučivanja i ojača poverenje građana u institucije. Pružanje veće podrške tzv. zelenoj ekonomiji od ključne je važnosti za zdravlje, životnu sredinu i osiguranje konkurentnosti srpskih kompanija u EU i na drugim tržištima. Srbija nije pretrpela tako nagli pad BDP-a, zaposlenosti i zarada kao druge slične zemlje u Evropi. Ekonomske i socijalne pokazatelje treba pažljivo pratiti tokom perioda pandemije i nadalje, kako bi se sprečio novi pad.

Siromašnija domaćinstva imala su problem da obezbede učešće dece u školovanju na daljinu. Izveštaj naglašava nedostatke u upravljanju krizom na lokalnom i nacionalnom nivou. Preporučuje se jačanje socijalnog dijaloga jer su lokalne samouprave pokazale različit stepen kapaciteta, resursa i kreativnosti u odgovoru na krizu. Mehanizme za pripremljenost na vanredne situacije i za reagovanje na krize trebalo bi ojačati kako niko ne bi bio izostavljen. Izveštaj pruža informacije neophodne da bismo napravili prave izbore i preduzeli korake u narednom periodu. Odluke će odrediti ishod pandemije i definisati razvoj regiona u decenijama pred nama.

Zdravlje mora biti na prvom mestu, uticaj na zdravstvene usluge i sisteme kroz raspodelu resursa, uvođenje restriktivnih mera i opremanje osoblja, ublažavajući moguće potencijalne uticaja na zdravlje. Zdravstveni sistem se suočava sa izazovom nedovoljnog kapaciteta da identifikuje, izoluje, testira i leči sve slučajeve zaraze kovidom 19 koji se pojave, i uz to da pronalazi i stavlja u karantin kontakte zaraženih i udvojene napore i pružanje redovnih zdravstvenih usluga, dok se istovremeno agresivno leči i rešava zaraza kovidom 19 kao sveobuhvatna nacionalna zdravstvena kriza. Zdravstvene procedure koje nisu bile nužne (dijagnostiku ili lečenje, kao i operacije koje su zakazane unapred, a nisu hitne) privremeno su obustavljene. Ove barijere su izraženije među mladima, 54% je potvrdilo ograničen pristup zdravstvenim uslugama (UNICEF, 2020).

Pokrivenost izdataka države za socijalnu zaštitu, od 25% BDP-a, moraće da se revidira, pošto je početni talas krize otkrio neke slabosti, a ograničenja rada i mobilnosti, uticali su na dohotke i obrasce potrošnje domaćinstava, posebno za radničke porodice (Matković, 2019). Pristup „zdravlje na prvom mestu“ primenjen je prvenstveno u borbi protiv COVID-19 i posmatra krizu kroz socijalni uticaj na zdravstvene usluge i sisteme. On se usredsređuje na uticaj krize na javno zdravlje unutar ograničenog fiskalnog i budžetskog prostora, na nove, inovativne metode i alate kako bi osigurali da se ne zaostane, pod senkom COVID-19.

Odgovor i oporavak privrede, kada su radna mesta u pitanju, svedoče o pogođenosti ekonomije. Privredni subjekti su ipak uspeali da se kratkoročno povrate, podržani otpornom makroekonomskom sredinom, prepoznatljivom strukturom srpske privrede koja se istorijski ne oslanja na sektore koji su najviše ugroženi krizom (turizam i investicioni proizvodi na finansijskom tržištu) i relativno slabom integracijom u globalne mreže lanaca snabdevanja. Privredna društva su pokazala kratkoročnu otpornost relativno brzim operativnim i finansijskim prilagođavanjima. Mere podsticaja i socijalne zaštite sastojale su se od kombinacije novčane i nenovčane pomoći.

Većina privrednih društava radi na daljinu, a gde to nije moguće, zbog prirode posla, čak 85% privrednih društava uvelo je mere fizičkog distanciranja. Šok likvidnosti za privredne subjekte ublažen je sopstvenim finansijskim rezervama (63% je na ovaj način podnelo krizu), a fiskalne mere za zaštitu privrednih subjekata su prihvaćene (CEVES, 2021). Pored do sada izgubljenih radnih mesta, preostala radna mesta i dalje su podložna padu produktivnosti zbog prilagođenih radnih normi i velikog gubitka u ukupnom broju radnih sati (510.000 radnih mesta sa punim radnim vremenom samo u drugom kvartalu 2020. godine (RZS, 2020).

Iako je privreda pokazala solidnu otpornost, negativni uticaji su se osetili kod ugostiteljstva, kulture i zabave, transporta i automobilske industrije, kao i kod malih i srednjih poljoprivrednih dobara, koja nisu imala pristup vladinoj pomoći. Ekonomska otpornost na duži rok nije izvesna. Ako pandemija ne bude obuzdana, negativni ekonomski uticaji mogli bi da rastu dok se sopstvena finansijska sredstva firmi iscrpljuju za rešavanje zdravstvenih aspekata krize i uticaja na pojedince i preduzeća. Dalja ulaganja u mala i srednja preduzeća radi poboljšanja širokog pristupa finansijama, digitalne transformacije, e-trgovine i infrastrukture isporuke, isplatiće dividende u budućnosti, ali se sugeriše prelazak na bliže lance snabdevanja.

Što se tiče makroekonomskog odgovora i multilateralne saradnje očekuje se da će BDP Srbije pasti na godišnjem nivou između 3 i 4% zbog izvoza, kao i ličnih i korporativnih izdataka i investicija. Ovaj pad je relativno manji u poređenju sa drugim evropskim zemljama. Vladine fiskalne mere su blagovremene, pa je ukupna fiskalna pozicija ostala održiva, pod uslovom da se nastavi i održi ekonomski rast u 2021. godini. Srbija zadržava fiskalni i budžetski prostor za uvođenje daljih mera podrške. Likvidnost će biti važno pitanje u određivanju otpornosti ekonomije, kao i sprečavanje prelaska Srbije na cirkularnu, zelenu i inkluzivnu ekonomiju.

Zbog odsustva adekvatnog okvira lokalne uprave, celokupan proces upravljanja krizom uglavnom je bio ad hoc i zavisio je od individualnih ljudskih i finansijskih kapaciteta samih lokalnih samouprava. Opštine sa slabim kapacitetima iskusile su pogoršanje tih slabosti tokom krize u društvenom dijalogu i demokratskom angažmanu i odgovoru na COVID-19. Lokalne zajednice pružale su podršku na mnogo načina, uključujući donacije i platforme za volontiranje. Mnoga velika privredna društva su donirala sredstva za borbu protiv krize (proizvode i usluge, krevete i dušeke, posteljine bolnicama i socijalnim ustanovama, besplatne kratke odmone za medicinsko osoblje u banjama, prehrambene proizvode) i tehničke kapacitete za izradu inovativnih rešenja u institucijama na prvoj liniji odgovora.

Kada je reč o uticaju pandemije COVID-19 na životnu sredinu i klimatske promene u Srbiji uočljivo je da su ograničenja i mere suzbijanja, donete radi obuzdavanja pandemije, rezultirale kratkoročnim ekološkim dobicima kao što su pad zagađenja vazduha i emisije gasova staklene bašte. Postoje i štetni uticaji na životnu sredinu, kao rezultat preraspodele budžeta; smanjene su investicije u projekte zaštite životne sredine, poput prečišćavanja otpadnih voda, upravljanja otpadom i održavanja zaštićenih područja. Investicije u obnovljive izvore energije pretrpele su udarac, a Vladine mere podrške privrednim društvima tokom krize bile su slepe za ekološke kriterijume, propuštajući važnu priliku da podrže transformaciju Srbije ka zelenijoj ekonomiji.

2. SRBIJA U BORBI SA PANDEMIJOM COVID-19 I ODRŽIVI RAZVOJ / SERBIA AGAINST THE COVID-19 PANDEMIC AND SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Privredna komora Srbije sa svojom mrežom regionalnih kancelarija bila je u svakodnevnom direktnom kontaktu sa pogođenim privrednim društvima, kako bi im pomogla i saslušala njihove potrebe i vodila ih kroz krizu. Vlada i Narodna banka Srbije brzo su reagovala i pružile fiskalnu i monetarnu podršku za ubla-

žavanje negativnih efekata prvog talasa pandemije kovida 19. Ove mere imale su pozitivan efekat na likvidnost pogođenih privrednih subjekata i destimulisale su ih da otpuštaju radnike; one su pomogle da se radnicima obezbedi minimalni nivo zarada i omogućući odlaganje obaveza otplate duga.

Put društvenog i ekonomskog oporavka u godinama nakon izbijanja epidemije COVID-19 krajnje je neizvestan. Ako se pandemija nastavi, mogao bi se očekivati kontinuirani pad. Srbija, pored toga što je ranjiva na zarazu unutar svojih granica, ostaje izložena spoljnim ekonomskim šokovima koji mogu doći iz Evropske unije, njenog dominantnog trgovinskog partnera. Ako se EU suoči sa novim talasom širenja virusa ili odloženom reakcijom tržišta koja će rezultirati privrednim padom do kraja ove ili tokom sledeće godine, onda bi ti faktori mogli uticati na srpsku ekonomiju i, sledstveno tome, sveukupnu socijalnu dobrobit građana Srbije.

Zahvljujući svojoj privrednoj i budžetskoj strukturi Srbija ima priliku boljeg daljeg napretka, što obuhvata integrisanje elemenata zelenog oporavka, povećanje otpornosti privrede i društva na buduće potencijalne šokove i poboljšanje dobrobiti i jednakosti među građanima. Veliku pomoć pružio je i globalni odgovor UN na pandemiju. Koncipiran je, naime, program za podršku vladama koje gledaju dalje od trenutnog oporavka, imajući na umu dugoročne razvojne ciljeve i Agendu 2030, kroz pet širokih oblasti oporavka: zdravstveni sistem, socijalna zaštita, radna mesta, ekonomija (uključujući zelenu ekonomiju) i ukupna otpornost. Ova kriza pokazuje da kod pomenutih aspekata postoje rešenja koja istovremeno mogu pomoći u borbi protiv pandemije kao i u napretku ka održivom razvoju. E-trgovina, kao trenutni odgovor privrednih subjekata na mere zabrane kretanja i pametan rad (uključujući rad od kuće uz pomoć savremene tehnike i tehnologije), omogućili su povezanost sa međunarodnim zajednicama i povećale su protok informacija i pomogle u upravljanju komunikacijama. Privremeni pad zagađenja vazduha (izazvan merama, smanjenjem putovanja i ograničenjem javnih aktivnosti) može da predstavlja polaznu osnovu za izgradnju održivih gradova i u periodu po okončanju pandemije.

Država u budućnosti treba da se usmeri i strateški ulaže u prioritetne sektore, uključujući pre svega zdravstvo, IT infrastrukturu za obrazovanje i privredu, te zelene podsticajne programe koji podržavaju ekološki najodgovorniju transformaciju. Najavljuju se i novi fiskalni podsticaji, koje će vlada sprovesti. Vlada takođe mora da osigura da podrška koju pruža bude efikasna i održiva. Potreba za kontinuiranom podrškom značajno smanjuje fiskalni prostor u državnom budžetu, svaki put kada se ustanovi.

Iako još postoji budžetski prostor za dodatne podsticaje, taj prostor se sužava. Država bi otuda trebalo da ustanovi selektivniji pristup merama fiskalne podrške i bude efikasnija u identifikovanju onih kojima je najpotrebnija.

Aktuelna zdravstvena kriza otkriva potrebu za poboljšanim i fleksibilnijim mehanizmima upravljanja, koje postaje presudno. Složenost krize, s druge strane, iziskuje prijemčivost, fleksibilnost i spremnost da se zadovolje socijalne i ekonomske potrebe koje nastaju. Javlja se potreba za inovacijama i tehnološki orijentisanim rešenjima pitanja upravljanja, koja mogu da pomognu transparentnosti, protoku informacija i inkluzivnosti. Donošenje odluka temelji se na pouzdanim informacijama o stvarnim potrebama, kao i sposobnosti da se tim potrebama odgovori kada su u pitanju različite kategorije stanovništva (na primer, najugroženija populacija, starosne grupe, pol ili socio-ekonomska, odnosno geografska distribucija testiranih i potvrđenih slučajeva zaraze COVID-19). Naposljetku, bitan je i izbor kanala za komunikaciju kako bi se izrazile potrebe i prioriteti lokalnih institucija zaduženih za odgovor na krizu u lokalnim zajednicama.

3. ZNAČAJ IZRAZA „LOKALNO“ I NAČIN SUOČAVANJA SA RIZIKOM OVE ZDRAVSTVENE KRIZE / SIGNIFICANCE OF THE TERM "LOCAL" AND HOW TO DEAL WITH THE RISK OF THIS HEALTH CRISIS

Uspešan odgovor na krizu zahteva poboljšanu efikasnost u koordinaciji i saradnji između različitih institucija i aktera, kako na lokalnom nivou, tako i između lokalnih i centralnih institucionalnih aktera, kao i aktivno učešće organizacija civilnog društva. Katastrofe se javljaju prvo na lokalnom nivou i utiču na lokalno stanovništvo i mogu imati nacionalne i međunarodne posledice. Odgovornost za upravljanje takvim rizikom zahteva povezivanje lokalnih, nacionalnih i globalnih razmera. Neke mogućnosti upravljanja rizikom od kriza predstavljaju strategije tipa odozdo - nagore, dizajnirane od i za lokalna mesta, dok su druge opcije upravljanja proizvod globalnih pregovora koji se potom realizuju preko nacionalnih institucija na lokalnom nivou.

Neke zajednice su u stanju da se izbore sa zdravstvenom krizom. Nemali broj jedinica lokalne samouprave, međutim, ima ograničenu otpornost na katastrofe i kapacitet da se nosi sa prisutnim rizikom i da se prilagodi zdravstvenim varijabilnostima i ekstremima. Ideja izraza lokalno odnosi se na niz mesta, upravljačke strukture, institucije, društvene grupacije, uslove i set iskustava i znanja koje postoje na skali ispod nacionalnog nivoa. Konceptija "lokalnog" obuhvata grupu institucija (javnih ili privatnih) koje održavaju i štite lokalno stanovništvo, koje imaju admini-

strativnu kontrolu nad prostorom i resursima i akcije za upravljanje rizikom i prilagođavanje zdravstvenim ekstremima nezavisno od nacionalnih intervencija.

Funkcionalne ili fizičke jedinice, kao što su ekonomski regioni rade na lokalnom nivou, uključujući privatne i javne institucije koje regulišu njihovo korišćenje i upravljanje. Svaka od različitih konotacija „lokalnog“ znači da postoje različiti pristupi i sadržaji prakse upravljanja rizicima, različiti stejkholderi i interesne grupe, i različite veze sa nacionalnim i međunarodnim nivoima. Lokalne zajednice rutinski doživljavaju opasnost uticaja, sa mnogim rezultatima ekstremnih vremenskih i zdravstvenih događaja. Značaj razgovora i dogovora iz lokalne perspektive je da će ekstremni zdravstveni događaji varirati, a nemaju svi isto iskustvo.

Istraživanja pokazuju da iskustvo kod kriza svih vrsta, pa i ove zdravstvene, utiče na proaktivno ponašanje u pripremanju i reagovanju na naredni događaj. Potrebno je iskustvo sa odgovorima kratkoročnog preživljavanja i prilagođavanja, kao i sa dugoročnim prilagođavanjima kao što je pripremanje odbrana od ovakvih pojava. Upravljanje podrazumeva borbu iz dana u dan, kako bi se poboljšala i sredstva za život, socijalne i ekološke usluge. Lokalna reakcija i dugoročna adaptacija zdravstvenim ekstremima će zahtevati upravljanje rizikom koji priznaje ulogu zdravstvenih varijabiliteta kroz inovativne, organizacione, institucionalne i vladine mere na svim nivoima nadležnosti (lokalnom, nacionalnom, međunarodnom).

Istraživanja pokazuju da iskustvo utiče na proaktivna ponašanja u pripremanju za reagovanje na ovakve događaje. Neke lokalne sredine mogu doživeti određene vrste opasnosti a da nemaju kapacitete i spremnost za odgovor na to (manje razvijena infrastruktura i zdravstveno osiguranje); uticaji su često dodatno pogoršani problemima koji su povezani sa nedostatkom i kvalitetom zdravstvene zaštite. U cilju razvoja pripremnih mera za upravljanje rizikom u slučaju ovakvih kriza i zdravstvenih adaptacija, biće uzete u obzir lokalne kontekstualne razlike. One uključuju razlike u karakteristikama populacije koje rezultiraju ranjivošću, razlikama u obrascima naselja rangiranih od urbanog ka ruralnom i administrativnim jedinicima.

Razmatranje ovakvih zdravstvenih kriza mora biti naglašeno u naporima planiranja i pitanjima nadležnosti, kako bi se formirao veći i pravedniji kapacitet na lokalnom nivou, koji mora biti podržan od strane politike na nacionalnom nivou, da adaptacije na ovakve promene i upravljanje rizikom mogu biti integrisane komponente razvojnog planiranja i implementacije da se poveća sposobnost lokalnih institucija i zajednica za borbu sa sadašnjim i budućim

rizicima od zdravstveno osetljivih opasnosti, a potrebno je da postoji i koordinacija između različitih nivoa i sektora, kako bi se izbegli bilo koji negativni uticaji u različitim sektorima, prilikom sprovođenja nekih od strategija adaptacije.

Ljudi na lokalnu su već razvili veštine, znanja i sisteme upravljanja koja im omogućavaju da komuniciraju sa svojom okolinom, ove interakcije su korisne. Tri uobičajene strategije za suočavanje na lokalnom nivou su: hitna pomoć i olakšanje od kriza, kretanje stanovništva i oporavak i rekonstrukcija. Ključni element je izgradnja poverenja između zajednice i spoljnih članova, kao što je izgradnja lokalnih institucija i struktura, lokalnih kapaciteta da samostalno deluju i izgradnja poverenja kroz postizanje rezultata u projektima. Planiranje je važno jer mora da angažuje ljude da sankcionišu, izvrše i deluju na rezultate analize; dobiju relevantne informacije; odrede tajming aktivnosti; i obezbede sredstva za upravljanje ovakvim rizicima.

Glavni koraci za pokretanje procesa upravljanja rizikom uključuju: (1) određivanje kako zdravstvene promene rizika treba da budu integrisane sa drugim procesima; (2) identifikovanje učesnika i aktera procesa; i (3) određivanje kako teku radnje iz ovog procesa kroz operativne aktivnosti sa odgovarajućim resursima i kontrolom. Upravo znanje, inovacije i kreativnost predstavljaju integralni deo upravljanja rizicima i krizama: proces dizajniranja, implementiranja, i procene strategija i mera za poboljšanje razumevanja rizika, negovanja borbe za smanjenja rizika, unapređivanje planova i spremnosti na krizu, odgovora i prakse oporavka sa eksplicitnom svrhom povećanja ljudske sigurnosti i kvaliteta života.

4. EKONOMSKI UTICAJ PANDEMIJE BOLESTI KOVID 19 / ECONOMIC IMPACT OF THE COVID-19 DISEASE PANDEMIC

Pandemija bolesti COVID-19 negativno utiče na privredni rast širom sveta, pa tako i u Srbiji. Ova kriza se velikom brzinom širi celom planetom i posredno i neposredno utiče na organizacije u velikom broju zemalja. Otežana putovanja i smanjena produktivnost zaposlenih najznačajniji su izazovi za privredne subjekte, koji se suočavaju sa povećanim troškovima poslovanja i smanjenim prihodima (Munitlak Ivanović, Vujić, 2021). Ove probleme prate i narušeni lanci snabdevanja na lokalnom i međunarodnom nivou, ali i smanjenja prihoda naročito u sektoru ugostiteljstva i turizma (Janković i dr., 2021)

Pošto države mogu da odigraju značajnu ulogu u nepredvidivim kriznim situacijama, za ovaj rad analizirana je anketa od strane Američke privredne komore u Srbiji (AmCham Srbija), da bi se utvrdilo

koje teškoće očekuju privrednici i menadžeri u privrednim društvima (očekivanom ekonomskom uticaju kovida 19, ali i merama koje bi trebalo preduzeti – ispitivanje percepcije kompanija članica AmCham-a o stanju u domaćoj ekonomiji posle izbijanja pandemije COVID-19 i propratnih mera koje je Vlada Republike Srbije usvojila radi sprečavanja širenja pandemije.

Istraživanje je sprovedeno putem kvantitativnog, anonimno popunjenog, elektronskog upitnika među kompanijama članicama AmCham-a i kvalitativnih telefonskih intervju sa direktorima odabranih kompanija. Uzorkovane su 74 kompanije-članice AmCham-a, koje pokrivaju 14 sektora: poljoprivredu, konsultantske usluge i računovodstvo, distribuciju i logistiku, obrazovanje, finansijske usluge, robu široke potrošnje i usluge, zdravstvo i farmaceutsku industriju, informaciono-komunikacione tehnologije, proizvodnju, marketing i odnose sa javnošću, nekretnine, putovanja i ugostiteljstvo, maloprodaju i energetiku.

Kvalitativno istraživanje sprovedeno je putem direktnih telefonskih intervju sa 40 odabranih kompanija iz AmCham članstva, koji su podrazumevali komentarisane rezultate kvantitativnog istraživanja, detaljnu razradu ključnih izazova sa kojima se kompanije susreću u datom trenutku i predloga za njihovo prevazilaženje. Sektorska pokrivenost kvalitativnog uzorka bila je ista kao i kod kvantitativnog. Skoro svi intervjuisani u okviru kvalitativnog uzorka bili su generalni menadžeri (direktori) kompanija.

Na pitanje o uticaju COVID-19 na poslovanje kompanija više od polovine ispitanika (55%) izjasnilo se da već beleži teškoće u poslovanju, dok 42% očekuje da će se one desiti u narednom periodu. Svega 3% ispitanika ne očekuje značajne efekte, a nijedan ispitanik ne smatra da će efekti kovida 19 biti pozitivni za poslovanje. Imajući u vidu da su gotovo sve kompanije obuhvaćene istraživanjem (95%) postupile prema preporuci Vlade Republike Srbije i omogućile svojim zaposlenima rad van prostorija poslodavca, ne iznenađuje podatak da je najveći izazov sa kojim se u ovom trenutku suočavaju organizacija rada i upravljanje ljudima (73%). Prilikom kvalitativnih intervju, poslodavci ističu poteškoće održavanja ustaljenih poslovnih procesa i njihove dinamike usled promenjenog načina komunikacije sa zaposlenima, manjak sinhronizacije između radnika koji rade od kuće i onih koji dolaze na rad.

Smanjenje mogućnosti putovanja pogađa oko 67% ispitanika, što je posebno vidljivo u sektoru turizma i ugostiteljstva, ali i drugim sektorima koji zavise od čestih službenih putovanja van zemlje – distribucija i logistika, konsultantske i finansijske usluge, IKT, zdravstvo i farmacija; posebno je ugrožena grana terenske prodaje. Isti broj kompanija (67%) se susreće ili očekuje usporavanje prodaje i smanjenje

cash flow-a (pad tražnje za proizvodima i uslugama). Ostale grane, poput turizma i ugostiteljstva, distribucije i logistike, IKT-a i edukacije, usporiče prodaju zbog smanjenih potreba i promene prioriteta kupaca u izmenjenim uslovima.

Posebno su izraženi prekidi ili kašnjenja u lancu nabavke (54%), logistički izazovi u međunarodnom transportu (43%), kao i optimizacija broja radnika u odnosu na tražnju (30%). Najveći broj kompanija (36%) očekuje da će prodaja opasti za 20%, dok isti pad profitabilnosti očekuje njih 24%, kao posledicu kovida 19. Kada je reč o predviđanju svoje sposobnosti da isplaćuju obaveze u narednom periodu, veći deo (59%) smatra da neće imati problem sa likvidnošću u naredna tri meseca, nešto manje od polovine (49%) da ovo neće biti problem u narednih šest meseci, dok 60% njih veruje u punu likvidnost u toku ove godine.

Kada je reč o merama za organizaciju rada i upravljanje ljudima, najzastupljeniji je rad od kuće (95%), minimiziranje eksternih sastanaka i kontakata (94%), obezbeđivanje jasnih internih procedura i pravila ponašanja zaposlenih u vezi sa kovidom 19 (88%) – što podrazumeva i dezinfekciju prostora, merenje temperature, uvođenje zaštitne opreme, popunjavanje check listi, ograničavanje putovanja (88%), organizacija rada sa ključnim zaposlenima (67%), obezbeđivanje fleksibilnog radnog vremena (64%) i upravljanje stresom zaposlenih (34%).

Među merama kriznog menadžmenta koje kompanije primenjuju, pored mere omogućavanja tehničkih i drugih preduslova za rad na daljinu, prevladava mera formiranja kriznih timova za rad sa zaposlenima, dobavljačima, klijentima (78%), upravljanje finansijskim rizikom (56%), ispitivanje spremnosti klijenata na vanredne mere (33%) i diversifikacija kanala snabdevanja (20%). Navedene mere pokazatelj su da se kompanije članice AmCham-a u potpunosti pridržavaju preporuka Vlade Republike Srbije.

Oko 2/3 kompanija AmCham-a smatra da Vlada Republike Srbije treba da usvoji set privremenih mera za regulativu u oblasti rada (74%), a 27% ispitanika se opredeljuje za mere u pojedinim, posebno pogođenim sektorima, a 11% njih za mere monetarne politike, usmerene na povećanje mogućnosti zaduživanja lokalno i/ili liberalizaciju zaduživanja iz inostranstva. Kada je reč o merama fiskalne politike, smanjenje ili odlaganje plaćanja pojedinih poreskih obaveza i poreskog duga (poput poreza na dohodak građana, poreza na dobit, poreza na imovinu, PDV-a) najčešći je zahtev koji se može čuti među privrednicima.

Kompanije smatraju da je ovo prilika da država i lokalne samouprave ukinu sve nepotrebne namete

koji opterećuju privredu, a u svojoj suštini su parafiskalni, poput firmarine, naknade za zaštitu i zagađenje životne sredine, naknada za energetska efikasnost itd. Rezultati istraživanja jasno ističu nekoliko sektora koji su posebno u ovom trenutku ugroženi pandemijom COVID-19. To su turizam i ugostiteljstvo, distribucija i logistika, kao i posebne grane industrijske proizvodnje (npr. autoindustrija). Većina (73%) ispitanika iz ovih sektora tvrdi da su negativni pandemije COVID-19 na njihovo poslovanje već sada jasno vidljivi, a oko polovine njih očekuje pad prodaje od 50% ili više u narednom periodu.

Takođe, ističe se da je potrebno definisati zvanične protokole i mere koje je potrebno sprovesti radi zaštite zaposlenih koji se i dalje nalaze na radnim mestima – npr. broj zaštitnih maski po radniku, njihov hitnu nabavku i snabdevanje u slučaju pojedinih posebno izloženih radnih mesta (npr. apotekari, maloprodaje), preciziranje standarda za nabavku zaštitne opreme, protokol dezinfekcije i vraćanja u funkciju poslovnih prostorija nakon identifikovane zaraze, protokole teretnog prevoza do odredišta i natrag u kontekstu zdravstvene zaštite vozača itd.

Kada su u pitanju mere za podsticanje likvidnosti, neophodno je prvo obezbediti redovno izmirivanje svih preuzetih obaveza države i javnih preduzeća prema privrednim subjektima, u skladu sa Zakonom o rokovima izmirenja novčanih obaveza u komercijalnim transakcijama kako država ne bi bila kreator nelikvidnosti. Radi očuvanja stabilnosti finansijskog sektora, neophodna je dodatna injekcija likvidnosti bankama od strane NBS u vidu smanjenja obavezne reserve. I na kraju, trebalo bi omogućiti garancije bankama za jeftine kredite za likvidnost i zadržavanje obaveza, namenjene najviše ekonomski pogođenim u sektoru malih i srednjih preduzeća i preduzetnika, uz minimalne uslove propisane od strane države.

ZAKLJUČAK / CONCLUSION

Kriza je u toku a njen ishod ostaje neizvestan uz dalji razvoj socio-ekonomskog uticaja kovida 19. Neophodno je kontinuirano praćenje i sposobnost brzog reagovanja i prilagođavanja na povećane društvene i ekonomske rizike i ranjivosti u zemlji, izazvane pandemijom. Kako se ova kriza bez presedana bude nastavljala, država će morati dalje da jača zdravstveni sistem, da ubrza reforme u oblasti socijalne i zdravstvene zaštite i lokalne samouprave, kao i da malim i srednjim preduzećima pruži podršku koja će unaprediti njihovu fleksibilnost i otpornost na krize. Država bi trebalo da iskoristi krizu koju je izazvao COVID-19 kao priliku za izgradnju boljih temelja poverenja između institucija i građana, zasnovanog na zajedničkoj odgovornosti.

Neophodno je identifikovanje i predlaganje kratkoročnih i dugoročnih rešenja za oporavak i puteve napred. Zaprepašujuć je stepen u kome se kolektivna racionalnost demokratskih društava u ovoj krizi pokazuje jalovom. Kompromis bi bio da demokratska društva iznađu način da ugrade principe koji će omogućiti dovoljno visok nivo kolektivne racionalnosti u odgovoru na krize. Za buduća istraživanja mogu se nametnuti istraživanja vezana za merenje kroz razvijanje indeksa rizika zdravstvenih kriza na ekonomiju jer mogu pokazati visoku preciznost uticaja ovakvih katastrofa na privredni rast i razvoj.

LITERATURA / REFERENCES

- [1] Američka privredna komora u Srbiji, (2021). www.amcham.rs;
<http://www.amcham.rs/combatting-covid-19/economic-impact.1104.html>.
- [2] CEVES, (2021). Centar za visoke ekonomske studije: <https://ceves.org.rs/?lang=SR>
- [3] Durkalić, D., Kostić, M., Riznić, D. (2015). Održivo korišćenje prirodnih resursa kao nosilaca zelene ekonomije. *Ecologica*, 22(79), 528-532.
- [4] Janković M., Jović-Bogdanović A., Gajdobranski A. (2021). Uticaj pandemije na ekonomski razvoj. *Ecologica*, 28(101), 112-117.
- [5] Matković, G. (2019). The welfare state in Western Balkan countries: challenges and options, *Stanovništvo*, 57(1), 27-52.
- [6] Munitlak-Ivanović O., Vujić M. (2021). Posledice delovanja Covid-19 na ekonomski sektor i životnu sredinu. *Ecologica*, 28(101), 118-124.
- [7] Riznić, D., Nikolić, R., Marjanović, P. (2013). Ekonomski aspekti adaptacije privrede na klimatske promene. *Ecologica*. 20(70), 175-181.
- [8] RZS, (2020). Republički zavod za statistiku Srbije, Statistical Office of the Republic of Serbia – Statistical bulletins 2020
- [9] SEIA, (2020). https://www.rs.undp.org/content/serbia/sr/home/library/crisis_prevention_and_recovery/covid-19-socio-economic-impact-assessment-.html.
- [10] UNICEF, (2020). <https://www.unicef.org/topics/annual-report>.